

knappast komma att slå igenom som församlingssång. Centralstyrelsen håller före, att förslaget ifråga om detta nummer saknar praktisk betydelse, då den redan tillgängliga och i församlingarna nästan allmänt kända Crügermelodien fyller alla anspråk på såväl värdighet som sångbarhet.»

Domkyrkoorganist G. Harlins omdöme utfaller sålunda: Melodien vacker och omedelbar. Enkel och smakfull harmonisering.

Slutligen domkyrkoorganist C. J. Håkansson: »Undertecknad hälsar med glädje den vackra gregorianska melodien 562. Det torde i detta sammanhang behöva påpekas, att den tid som står församlingarna till buds för provande av koralerna är för kort tillmätt. N:r 562 och andra koraler behöva helt visst bli sjungna en längre tid för att ernå en rättvis uppskattning.»

Dessa melodiers framtida öde kommer att bero av den entusiasm eller brist på entusiasm, varmed de skola föras fram i församlingen.

Självfallet är en sådan spröd hymn, som denna, synnerligen olämplig som församlingssång, där man med församlingssång menar ett menighetens ansträngda försök att överrösta ett orgeltutti av huvudsakligen grötiga 16-fotsstämmor. Den som själv i en stilla bönetimme bedit morgonhymnen »Morgonens rodnad» under denna melodiers toner tänker med fasa på den vandalism en sådan »församlingssång» innebure. — Det voro ej stort bättre än att få höra hymnen arrangerad för dragbasun.

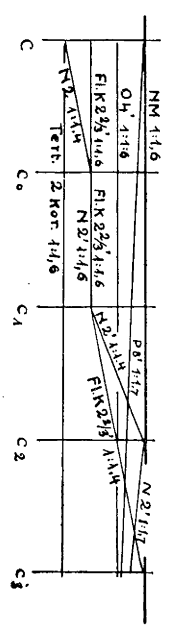
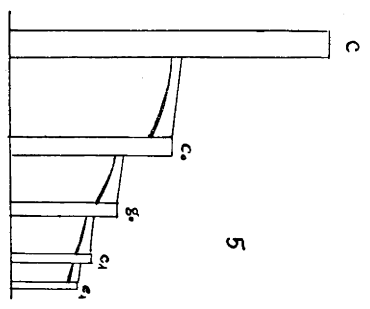
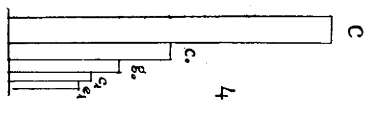
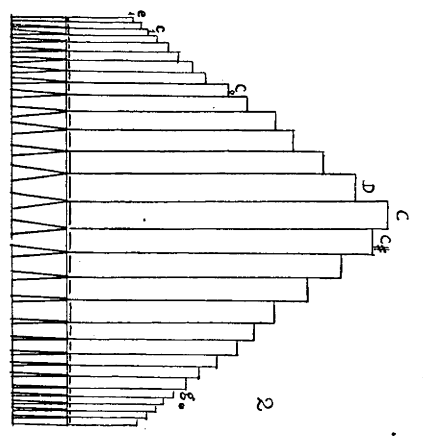
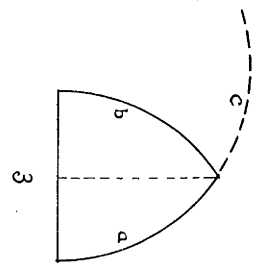
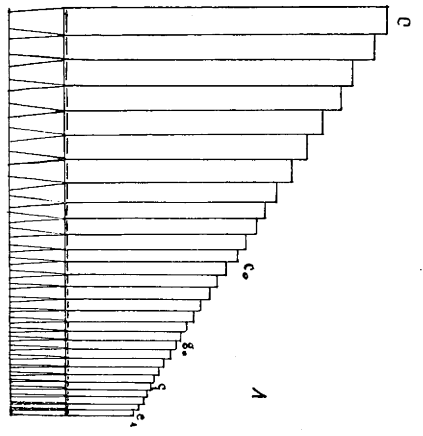
A. Adell.

Gotiskt väsen och gotisk form i orgeln.

Orgelns konstnärliga effekt utgår från dess konstruktiva grundvalar. Orgelns väsen, Geist der Orgel, är arkitektoniskt och kan i denna bemärkelse fattas som gotisk. Gotiken är som stil begränsad till en särskild period under medeltiden, men dess väsen och karaktär gör sig påmint mer än en gång i konsthistorien. Den uppenbarar sig i antiken, i medeltiden och i nyare tids konst.

Orgelns arkitektur beror på tonpelare, inneslutna i den metall, som formas till orgelpipor. Varje pipa avspeglar tonpelarens musikaliska funktion.

Man kan spåra ett sammanhang mellan pelaren i arkitekturen och pip-pelaren i orgelarkitekturen. Kapitålet markerar den punkt, där funktionen av bärande och burna delar mötas. Kapitälkärnans form harmoniserar med pelarens bärkraft liksom orgelpipans labium, uppskärningen, står i propotion till pip-pelarens genomskärning, bestämd för tonens bärighet. På gränsen mellan den koniska pipfoten och den pelarlika pipkroppen markerar labieringen den funktionella effektiviteten av relationerna mellan labium och tonpelare. Jag ber mina

6

läsare betrakta fig. I, den bild, som uppstår av en rad orgelpipor, förslagsvis stämman Principal av 8 fots längd. Längsta pipan står ytterst till vänster och den minsta ytterst till höger. Det uppstår en långsluttande terrassformad sänkning av metallpelare. Den övre linjen, som tecknas av pipplängdernas avslutning uppåt i tonföljd från bas till diskant, sänker sig mot minsta diskantpipan t. h. djupare eller grundare, beroende på pipornas genomskärningsmensusur. Det omskrivna pipbeståndet bildar ett pelaremassiv av metall, där varje pipa i sig själv uttrycker en riktning, en bana, i sitt lopp beroende av pipans längd. I massivet finnes krafter. Dessa äro tonpelarna, genom piporna utlagda till kraftbanor. Betrakta orgelfasaden å fig. I. Tonpelarna ligga där tonföljdmässigt tätt invid varandra. Helheten binder inom sig kraftbanor på samma sätt, som det klassiska templet i sin tämligen tunga kubiska massa i estetisk bemärkelse inom murmassivet gömmer på ännu bundna sådana. Den gotiska konstruktionen klarlägger den förändring, som inträffar, då blockets täthet upplösts till ett system av strävpelare, strävbågar, kolonner, kolonetter och gallerier. Här äro alla kraftbanorna blottlagda, varje arkitektonisk detalj visar sin konstruktiva funktion. Den gotiska katedralen sammanhålls av sitt välbalancerade strävsystem. Varje strävbåge utpekar i sned uppåtstigning vilken del den skall stödja mot sin därför avsedda strävpelare. Varje kolonett med kapital stöder sin valvribba. Dessa arkitekturdetaljer samlas i sig inunder spetsbågen. Kring en hjässpunkt består denna båge av tvenne båghälfter, utgörande var sin hälft kring den gemensamma vertikalconnade mittaxel, som sammanbinder horisontalplanet med bågens spets. Spetsbåge mot strävbåge, strävbåge mot strävpelare är ett utlinjerat balanssystem av en hel organism av kraftbanor, vilka sammanlöpa och koncentrera sig till en gemensam punkt, spetsbågevalvets hjässpunkt.

Den orgelfasad, som vi redan ett par gånger uppehållit oss vid med den största pipan till vänster och den minsta till höger, tänka vi oss nu förvandlad på följande sätt, fig. 2. Den största pipan ställes i mitten, den minsta ytterst till vänster och den andra näst minsta ytterst till höger. Helhetsbilden av pipa-pelarna kommer då att koncentreras kring en vertikalaxel, den längsta pipan i mitten. Den samlar omkring sig alla andra pipor i tur och ordning efter längd från de båda yttersta minsta. Här föreligger alldeles samma slags pipor, som i det första exemplet, men den yttre effekten är *en helt* annan. Den symboliserar gotiken. Den är liktydig med gotiskt uttryckssätt.

Den största pipan, mittaxeln, uppdelar pelaremassivet i fig. 1 i två delar. Från mittpipans hjässpunkt, uppstår tvenne linjehälfter, tecknade av pipornas avslutning i uppåtgående rad från de båda låga yttersidorna till den gemensamma hjässpunkten. Vertikalbetoning och koncentration till en gemensam mittaxel är gotik. Denna orgelfasad står analogiskt i ett visst förhållande till spetsbågen. Men ej nog med detta. De olika kraftbanorna, pippelarna, särskiljas från varandra i denna gruppering. Kring grova C som mittaxel gruppera sig på var sida växelvis Cis, Dis, Fis, Gis o. s. v. De varandra motstående piporna bilda ej längre den tonföljdmässiga bundenhet inom ett därav format

massiv, som var karaktäristiskt för den första fasaden, utan de ha frigjort sig från varandra, balancera mot varandra på båda sidor om en mittaxel. Den tilltagande längden från sidorna uppåt mitten söker sig mot en gemensam hjässpunkt. Den på båda sidor växelvisa utplaceringen av piptonerna, i tvenne skikt å ena sidan ett Cis, Dis, F, G, A, H, cis skikt å den andra ett D, E, Fis, Gis, B, c, d-skikt, innebär en koncentration av tonpelarna, en gruppvis fördelning och förtydligande utpekning av tonerna inom fasadstämman. Gotikens väsen och formbehandling är här uppenbar. Om den första fasaden ändock linjerar ut toner från bas till diskant i en bestämd bana, så är dess pipplacering från bas till vänster och diskant till höger av en spridande linjeverkan utåt båda sidorna genom den oaccentuerade linjen, bildad av den gradvisa sänkningen från vänster till höger.¹

Vi skola nu experimentellt plocka ut några pip-pelare ur den senare beskrivna orgelfasaden. Grova oktavens c-pipa står där som mittaxel. I vänstra skiktet om c-pipen står oktavpiporna till C-pipen, till att börja med ostrukna c. I högra skiktet återfinnes g inom samma oktav, ostrukna g. I vänstra skiktet återigen piporna ettstrukna c och ettstrukna e. De utvalda tonerna äro samtidigt en del av de medklingande övertoner, som ingå i den mittersta c-pipen. Denna tonpelare innehåller således i sig själv kraftbanor i form av dessa övertoner. Förvandlas dessa till självständiga tonpelare, uppstår nya pipor, fundamentpipor, varifrån en ny piprad utbygges i tonskalans följd. De nya piporna äro i förhållande till c-pipen av 8-fots längd: C av 4-fots längd, g av $2\frac{2}{3}$ -fots längd, c av 2-fots längd och e av $1\frac{3}{5}$ -fots längd. De bilda således nya stämmor till Principal 8', nämligen Oktava 4', Kvinta $2\frac{2}{3}'$, Oktava 2' och Ters $1\frac{3}{5}'$ resultanter av den frigörelse, som skett med de i C-pipen inneboende kraftbanorna till självständigt utlagda sådana i form av nya orgelstämmor. Deras längd avteckna sig från motsvarande piptoner i vår senast beskrivna fasad, dess c, g, c₁ och e₁ pipor. Den gruppvisa fördelningen av pippelarna i fasaden, frigörelsen och utläggningen av dessa till bestämda kraftbanor kring en gemensam mittaxel, blir utåt en estetisk motsvarighet, till den musikaliskt funktionella effekten, frigörelsen av övertonerna från C-pipen till från denna pipa koncentrerade nya utlagda kraftbanor pippelare, utbyggda till nya orgelstämmor.

Med orgeldisposition menas den frigörelse av de kraftbanor, som i

¹ Den i fig. I återgivna fasaden kan schematiskt sett tänkas som en hälft av den i fig. 2 återgivna, en högerhälft av densamma. Strömningen av den utlagda pipraden från diskant till bas utgör givetvis en målmedveten riktning, en stegring mot en punkt, den längsta pipans slut. Visserligen, men innebörden av dess koncentrerande egenskaper i jämförelse med den av mittpipan accentuerade fasadens koncentration sker med en förklarande fig. av spetsbågen själv, fig. 3. Om en spetsbåge delas i tvenne hälfter, ger den ena hälften ingen uppfattning om var dess slutpunkt kommer att ligga, m. a. o. hjässpunkten mot vilken den andra båg-hälften b möter upp. Nej, a-hälften kan då i stället tänkas fortsätta som en rundbåge. a, c blir då sålunda en del av denna, en del av kretsloppet. Den gemensamma vertikala mittaxeln för båda båg-hälfterna markerar den accentuerade hjässpunkten.

Av samma skäl kan fasaden, fig. I, tänkas som en del av en ännu längre utåt ena sidan utdragen fortsättning av pelarraden.

form av medklingande övertoner äro dolda inom en given grundstämman, pelarrad, utbyggd till nya stämmor, pelarrader, vilka i ett efter olika mensurförhållanden karakteriserat strävpelaresystem sammanhållas till en gemensam och kring ett givet fottal koncentrerad klingande arkitektonisk helhet. Orgeldispositionen eller med andra ord orgelarkitekturen är till sitt väsen gotisk. De ovan angivna pippelarna ger genom analys följande konstruktiva bild: C-pelaren 8-fot har som närmaste strävpelare ostrukna c, 4'. Därefter följer $2\frac{2}{3}' + 2'$ och $1\frac{3}{5}$ -fotspelarna, se fig. 4. Ställda utmed varandra i sektion bilda de ett pelarknippe, färdigt att skjutas isär till rader av strävpelare, som bilda sidoskepp på ena sidan av ett mittskepp, fig. 5. I denna isärlagda uppställning sammanbindas de med strävbågar för att med dessa än mer förtydliga den gotiska idén. Sektionen, fig. 5, blir ena hälften i en genomskärning av ett pelaresystem, som sammanhåller en gotisk konstruktion en symbol för mittskepp och sidoskepp, resta av de angivna tonpelarnas proportioner.

Efter geometriska ytenheter kan man räkna med trenne konstanta genomskärningsmensurer. Den första efter det omskrivna förhållandet 1: 1,4. Denna utveckling ger en förhållandevis trång bas till en förhållandevis mycket vid diskant. Den andra 1: 1,7 ger omvända proportioner, vid bas och trängre diskant. Den tredje 1: 1,6, ett mellanstadium mellan 1: 1,4 och 1: 1,7, är av ett mera utjämnat proportionerligt sammanhang mellan basen och diskanten. Genomskärningsmensen 1: 1,6 brukar ur orgelpraxis anses som en lämplig normalmensur, där således det oktavvisa förhållandet mellan pipornas genomskärningar kommer att bli något mer än hälften. I följande dispositionsförslag ligga de tre olika konstanta mensurerna som grund. Med detta exempel skola vi närmare undersöka relationerna mellan dessa mensurer.

I en orgelfasad utvecklar sig principalen konstant efter 1: 1,7, alltså från en förhållandevis vidare bas till en förhållandevis trängre diskant. Denna mensurutveckling är ganska allmän bland principalerna i manualverken från våra svenska 1700-talsorglar. Principalens pip-pelare bli trängre och smäckrare uppåt diskanten. Den avtagande genomskärningen framkallar livligare övertonskaraktär på tonpelaren. En balans mot denna skjudande principaldiskant bildas vid frigörandet av de i Principal 8' inneboende kraftbanorna på så sätt, att dess strävpelare få proportionsvis vidare genomskärningsmensur. Å fig. 6 divergerar Principal 8' efter förhållandet 1: 1,7 från normalmensurlinjen, horisontellt utdragen efter 1: 1,6. Pipor av följande konstruktion tilläggas principalen: Oktava 4' efter 1: 1,6, begynner uppvägningen av principalens skärpa uppåt diskanten. Därtill kommer kvinten $2\frac{2}{3}'$ en öppen flöjtkvint, fortlöpande efter tvenne genomskärningsutvecklingar den ena hälften efter 1: 1,6, den andra däremot av en vidare diskant efter 1: 1,4. Denna mensur, sammansatt av tvenne olika hälfter, är variabel och i denna sammanställning benämnes den bruten. Slutligen tillägges tvåfotspelaren av undan för undan tilltagande genomskärningsutveckling, variabel efter 1: 1,4, 1: 1,6, 1: 1,4, varefter diskanten återigen avtager med utvecklingen 1: 1, 7. Denna mensurerade piprad kan lämpligen benämnas

Nachthorn, till sin bärkraft bestämd efter $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{6}$ labiering av pip-pelarens omkrets. Terspelaren representeras i den 2-kor. Tertianen.

Nu kan emellertid vissa av de tonpelares fottal, som redan finnas, fördubblas. De konstruktivt bärande pelarna få andra breddvid sig av samma längd (d. v. s. den teoretiska tonpelarelängd, som bor inom pipan): Rörlöjt 8' och Blockflöjt 4'. Funktionellt sett ingå de visserligen också som konstruktiva delar inom helheten, ehuru de till sina tonpelares kvalitet och inställning till de redan givna pelarna få en övervägande dekorativ målerisk effekt. Sedan den konstruktiva helheten är färdig, framstå de nya tillagda tonpelarna som detaljer, såväl konstruktivt som måleriskt inställda i helheten; i den förra bemärkelsen: halvgedacktpelaren av 8 fots längd och principalpelare av 4 fots längd, Rörlöjt 8' och Oktava 4' — i den senare bemärkelsen: Rörlöjt 8' och Blockflöjt 4'. Dessa bli breddvidstående pelare till de ordinarie av samma längd i form av en slags tillagd kolonn. Denna tillagda pelararkitektur utgör en profilerering av den funktionella pelarstommen, en ytterligare framhävnig av både konstruktiva och måleriska klangeffekter. Denna profilerande artikuleringskonst är gotisk. I den gotiska arkitekturen spårar man på ett märkbart sätt samhörigheten mellan pelare av olika sorts funktion i ett linjespel, och en målerisk effekt, som uppstår i kyrkorummet mellan pelare och dessa tillagda, s. k. framförlagda halvkolonner. De senare uppbära arkadbågar och valvribbor, delar inom den gotiska konstruktionen. Manualen blir ej en uteslutande konstruktiv tuttimanual utan genom de variabla mensurerna är dess väsen särskilt ägnat och självskrivet för på en gång en såväl konstruktiv som målerisk effekt, t. ex. Principal 8' och Öppen flöjtkvint $2\frac{2}{3}$ ' eller Flöjtkvint $2\frac{2}{3}$ ' och Nachthorn 2' en typisk instrumentalimiterande rauschkvintseffekt. Dispositionen i sin helhet gestaltar sig på följande sätt:

(Konstruktiva o. måleriska.)	(Övervägande måleriska.)	(Fristående detalj.)
Principal 8'	Rörlöjt 8'	Fugara 8'
Oktava 4'	Blockflöjt 4'	el. Salcional 8'
Öppen flöjtkvint $2\frac{2}{3}$ '		
Nachthorn 2'		
Tertian 2-kor. $1\frac{3}{5}$ ' $1\frac{1}{3}$ '		

D u l c i a n 8'.

De konstruktiva kraftbanorna bli här förvandlade till en mera målerisk arkitektonisk effekterverkan på samma sätt som sker när den hög-gotiska arkitekturen övergår i sengotik. De bärande elementen bli mera dekorativt verkande i valv, pelare och murytor: valvribbornas förvandling till ett nätverk uppe i en för hela interiören gemensam plafond, pelarnas inåtsvängda eller med ribbor profilerade ytor samt det dekorativa linjespelet av bågar, smäckra kolonetter och ribbor i murarna. Den tillagda Rörlöjt 8' får en så gott som uteslutande dekorativ funktion. Vid mensur, labieringen normal men ej högt uppskuren. Dess

milda, lysande tonpelare framkallas av rörflöjtens säregna övertonsklang. Det står liksom ett skimmer av dagrar och skuggor kring denna pelares ton i förening med Flöjtkvint $2\frac{2}{3}'$. Väljes den andra av de båda tillagda pelarna, Blockflöjt 4' och den tvåkoriga Tertianen $1\frac{3}{5}'$ $1\frac{1}{3}'$ erhålles en glasklart klingande ton.

Stråkstämmor fylla ej anspråken på konstruktion. De böra ej utgöra några medelpunkter, kring vilka andra stämmor få bero. De kunna dock inom den arkitektoniska helheten få en god detaljverkan neutralt inordnade i stommen. I föreliggande fall är en Fugara 8' eller Salcional 8' föreslagen. Färgglansen från en vibrerande bakgrund till dispositionen ger rörverket, härvidlag Dulcian 8'.

Denna studie har avsett en framläggning av en del belägg ur det kapitel, som rör orgelns arkitektur. Orgelns väsen har påtagliga föreningspunkter med gotiken, ej blott i sin yttre verkan i grupperade orgelfasader utan även det funktionella sammanhanget mellan orgelstämmorna. Likavisst som orgeln i musikhistorien faller inom ett kyrkomusikaliskt område, så torde dess släktskap med ett speciellare slags arkitekturhistoria vara uppenbar och därmed även ägnad att fylla en uppgift i form av ett mera speciellt konsthistoriskt problem.

Bertil Wester, fil. lic.

Herr N. G. Zettergren contra sin förening.

Herr N. G. Zettergren har i Tidskrift för kyrkomusiks septembernummer skrivit ett i hög grad oanständigt angrepp, riktat mot Centralstyrelsen för Sveriges Allm. Organist- och Kantorsförening och mot de särskilda stiftsföreningarnas styrelser. Han säger bl. a. att »på någon eller några måste väl skulden läggas» för att »intet gjorts»; han söker syndabocker och anser Centralstyrelsen och stiftsföreningarnas styrelser vara lämpliga. Vad då närmast Centralstyrelsen beträffar, så veta de föreningsmedlemmar som — tydligen i olikhet med skribenten — följt med denna styrelses verksamhet, att det arbetats. (Se Årsskriften!).

Centralstyrelsen har gjort och gör sin plikt; den har skrivit den ena gången efter den andra till regeringen, uppvaktat departementschefer, sökt intressera vederbörande för våra angelägenheter. Om resultat ej vunnits, är detta ej Centralstyrelsens fel, utan beror på omständigheter, över vilka styrelsen ej har makt att råda. Vilka som än suttit i Centralstyrelsen (kanske t. o. m. skribenten), hade troligen resultatet blivit otillfredsställande.

Artikeln innehåller även rena osanningar. Herr Zettergren anför, att 1933 års Centralstyrelsesammanträden kostat 1,330:— kr. och finner, att kostnaden under de 32 gångna åren alltså uppgått till 25,000 kr. Om skribenten studerar föreningens årsskrifter finner han att först de senare åren dagtraktamentet för Centralstyrelsemedlemmar varit 15 kr. med rättighet till resa II klass. De flesta av de 32 åren hava styrelsemedlemmarna haft endast 6 kr. i dagtraktamente och resa III klass; de